

AZ EU ÉS A FEJLŐDŐ ORSZÁGOK KAPCSOLATA: AZ AID FOR TRADE SZEREPE

Az Európai Unió és az afrikai, karibi, csendes-óceáni (ACP) országok kapcsolatát 2000 óta a Cotonou-i partnerségi egyezmény határozza meg, továbbá a Gazdasági partnerségi megállapodások (EPA) írják elő a liberalizáció menetrendjét. A szabadkereskedelem megvalósításához azonban az afrikai országoknak többletforrásra van szükségük. E tanulmány azt vizsgálja, hogy az Aid for Trade (AfT) – mint az EPA végrehajtásának lehetséges eszköze – mennyiben tudja ösztönözni az ACP-országok és az EU közötti kereskedelmet. A gravitációs modellek eredményei szerint az AfT hozzájárulhat a partnerek közötti kereskedelem bővüléséhez, és a gazdasági infrastruktúra fejlesztését célzó támogatásoknak van egyértelmű hatása. E hatás viszont az ACP-országokban kisebb mértékű, mint a nem ACP-országokban.

BEVEZETÉS

Az Aid for Trade (AfT) kezdeményezés 2005 óta játszik kiemelkedő szerepet a nemzetközi fejlesztési együttműködésben. A kezdeményezés és a pénzügyi támogatás elsődleges célja a fejlődő országok exportjának ösztönzése a kínálatoldali kapacitás fejlesztésén keresztül. Az elmúlt években több empirikus kutatás is született az AfT kereskedelmbővítő és költségcsökkentő hatásairól: e tanulmányok többsége pozitív konklúziókkal zár, ugyanakkor ezek donortól és recipienstől függetlenül elemzik a hatásokat. Így az Európai Uniót mint a világ legnagyobb donorszervezetét és a fejlődő országokkal szoros kapcsolatot ápoló gazdasági egységet nem is vizsgálják. Ez ugyanakkor indokolt lenne, hiszen az EU nemzetközi fejlesztési politikájában kiemelt szerepet szán a kereskedelemnek. Az afrikai, karibi és csendes-óceáni (ACP) országokkal a Loméi Egyezmények után 2000-ben írták alá a *Cotonou-i partnerségi egyezményt*, amely a felek közötti szabad kereskedelem megvalósulását tűzi ki célul. A kereskedelmi preferenciák biztosítása ellenére az ACP-országok részese-dése az EU harmadik országokkal folytatott kereskedelméből csökkent, míg az EU változatlanul fontos partner e fejlődő országok számára. Így *e tanulmány azt vizsgálja, hogy az Aid for Trade mennyiben járulhat hozzá az ACP-országok és az EU közötti kereskedelem bővüléséhez*. Az elemzés gravitációs modellre épül, és a minél pontosabb eredmények érdekében ACP-csoporton kívüli országok is szerepelnek a vizsgálatban.

Mivel az Aid for Trade a kereskedelmi és fejlesztéspolitikai folyamatokat egyaránt érinti, a tanulmány első részében az EU és az ACP-országok közötti új kereskedelmi kezdeményezést, a *Gazdasági partnerségi megállapodásokat* részletezzük, majd kitérünk az Aid for Trade európai megítélésére. Ezután az empirikus vizsgálat módszertani hátterét és az eredményeket ismertetjük. A tanulmány a konklúziók levonásával zárul.

1. A GAZDASÁGI PARTNERSÉGI MEGÁLLAPODÁSOK

2000-ben az Európai Unió tagországai és az afrikai, karibi, csendes-óceáni (ACP) országok aláírták a Cotonou-i partnerségi egyezményt, amelynek célja a felek közötti szabad kereskedelem 2020-ig történő megteremtése. Az egyezmény keretét biztosít a kereskedelmi kedvezmények, fejlesztési területek meghatározásához, és a tervek szerint az országok jelentős fejlettségbeli különbsége miatt hat regionális egyezményt, ún. *Gazdasági partnerségi megállapodásokat* (EPA) kötnek (legkésőbb 2007 végéig) az ACP-blokkon belüli országcsoportokkal [EC 2000, Hinkle et al. 2005]. Ezek elsődleges célja az *ACP-országok globális gazdaságba történő integrálása* valódi gazdasági fejlődésük elérése érdekében [Curran et al. 2008, Ukpe 2010, Vollmer et al. 2009]. Összességében, az EU fejlesztési politikája részeként kívánja használni az EPA-kat [Hinkle és Schiff 2004].

Az EPA-k megvalósulása azonban – a kölcsönösség elve és a szabad kereskedelem célja miatt – számos veszéllyel járhat az ACP-országok számára [Boysen és Matthews 2009, Szent-Iványi 2008, Ukpe 2010, Vollmer et al. 2009]:

- a nem megfelelő kínálatoldali kapacitás miatt elképzelhető, hogy az ACP-országok gazdasági szerkezete nem tud időben alkalmazkodni az új körülményekhez;
- a csökkenő vámbevételek a fejlesztési projektek elhalasztásához vezethetnek;
- a regionális integrációknak kereskedelemteremtő és kereskedelem-eltérítő hatásai vannak, így az országok nem ugyanolyan mértékben nyernek a regionális integrációból;
- az európai termékek és cégek által támasztott verseny károsan hathat az ACP-országokban lévő vállalatokra;
- az átmeneti egyezmények akadályozhatják a regionális integrációs folyamatokat az afrikai országok között;
- a jelentős uniós mezőgazdasági támogatások egyenlőtlen versenyt eredményeznek;
- az EU egészségügyi előírásokra hivatkozva akadályozhatja az ACP-országok mezőgazdasági exportját;
- a hat régió többnyire természeti kincsek exportjára szakosodott (gyémánt, olaj, pálmaolaj), így számukra az egyoldalú kereskedelem káros lehet egy szabadkereskedelmi övezetben;
- az EPA-k olyan szabályokat, területeket is lefednek, amelyek egyértelműen az Európai Közösség érdekeit szolgálják (például szellemi tulajdon védelme, szolgáltatáskereskedelem, beruházások).

Az EPA-k lehetséges gazdasági hatásai összességében nem egyértelműek a kereskedelemteremtés és -eltérítés hatásai miatt [ODI 2006]. E kezdeményezés *pozitívuma*, hogy megfelelő alapot jelent az ACP-országok világgazdasági integrációjának elősegítésére [Hinkle és Schiff 2004], és az ACP-országok egyértelműen nyernek a banánkereskedelem területén [Anania 2010]. Ugyanakkor az EPA-k – a regionális csoportokkal történő tárgyalások miatt – hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az Afrikában oly jellemző, egymást átfedő, kaotikusnak (és egyáltalán nem sikeresnek) mondható regionális integrációk átláthatóbbak legyenek [Borrmann et al. 2007].

Az EPA-knak azonban több *negatív* gazdasági hatása lehet. Az aláíró országoknak jelentős többletköltséggel jár az egyezmények implementálása [Borrmann et al. 2007, Fontagné et al. 2008]: a kereskedelem volumene ugyan nő, a szabad kereskedelemmel járó vámcsökkenés azonban kedvezőtlenül hat a költségvetésre, így ezen országoknak az alkalmazkodáshoz *strukturális és pénzügyi igényei* lehetnek. Egyes vélekedések szerint [Karingi et al. 2005, Vollmer et al. 2009] az EU nyer a legtöbbet a megállapodásokból. Mivel azok az országok tudnak hasznot húzni az EPA-k gazdasági változásaiból, amelyek magas minőségű intézményi háttérrel rendelkeznek, így az afrikai országok lehetnek a szabadkereskedelmi egyezmények legnagyobb vesztesei [Borrmann és Busse 2007]. A vámcsökkenés során elszenvedett veszteség azonban nem jelenti feltétlenül azt, hogy az EPA-k negatívan hatnak az afrikai országokra, hiszen még így is többet nyernek ezek az országok, mint a GSP-kedvezményekkel [Vollmer et al. 2009]. Ahhoz azonban, hogy ez valóban így legyen, az afrikai országok számára hosszabb átmeneti időt és alacsonyabb piacnyitást kellene előírni [Vollmer et al. 2009], valamint kiegészítő reformokra van szükség, mielőtt az EPA-k életbe lépnek [Busse és Grossman 2007].

Az EPA-tárgyalások nem mennek könnyedén. Ennek oka lehet, hogy a *Cotonou-i egyezmény* csak azt fekteti le, hogy 2007 végéig meg kellene kötni az egyezményeket, viszont a megvalósítás módjára már nem tér ki [Karingi et al. 2005], de szerepet játszhat az is, hogy az árukereskedelmen túl már több területet lefednek. Szent-Iványi [2008] és Ukpe [2010] szerint a tárgyalások megakadása inkább a bizalom hiányára, valamint az EU-val szembeni növekvő szkepticizmusra vezethető vissza. Ezek eredményeként a tárgyalások 2007-es lezárása mindössze egy régióban valósult meg: a karibi (azaz az EU-val csak minimális kereskedelmet folytató) országokkal sikerült átfogó egyezményt aláírni [Vollmer et al. 2009]. A többi régióval átmeneti egyezményeket kötöttek, amelyek átlagosan 80–95 százalékos liberalizációt írtak elő a következő 15–20 évre (*1. táblázat*), viszont az EU az ACP-országok számára továbbra is szabad piacra lépést biztosít [Szent-Iványi 2008].

1. táblázat A piacnyitás mértéke és a határidő az ACP-régiókban

Régió	Egyezmény típusa	Piacnyitás mértéke (százalék)	Határidő (éven belül)
Karibi	végző	61 82,7	10 15
Kelet-afrikai Közösség	átmeneti EBA	64 80 82	2 15 25
Kelet- és Dél-Afrika	átmeneti EBA	változik a tagok között: 80–97	
Dél-Afrika	átmeneti, EBA (Angola)	86	2
Csendes-óceáni térség: Pápua Új-Guinea, Fiji	átmeneti, EBA	88 (PNG) 80 (Fiji)	15 15
Közép-Afrika	bilaterális (Kamerun), EBA	80	15
Nyugat-Afrika	bilaterális (Ghána, Elefántcsontpart), EBA	70 (Elefántcs.) 80 (Ghána)	15

Megjegyzés: EBA=Everything But Arms kezdeményezés

Forrás: saját szerkesztés Vollmer et al. [2009] alapján

A fejlődő országok – az elemzések eredményeinek megfelelően – többletforrást igényelnek az új körülményekhez történő alkalmazkodáshoz, beleértve az intézményi háttér fejlesztését is. Ezt a (többlet)finanszírozási igényt az Aid for Trade biztosíthatja, ugyanis *az ACP-országok kifejezetten kérték azt, hogy az Aid for Trade kezdeményezést kapcsolják a gazdasági megállapodásokhoz annak érdekében, hogy segítsék azok végrehajtását* [Hinkle et al. 2005]. A tárgyalások akadozása alapján e támogatás nemcsak a Gazdasági partnerségi megállapodások implementálásához nyújthat segítséget, hanem a tárgyalások lezárásához is. Ebből kifolyólag fontos az Aid for Trade európai fejlesztési politikában betöltött szerepét is megvizsgálni.

2. AZ AID FOR TRADE AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Az Aid for Trade (AfT) programot 2005-ben fogadták el a Kereskedelmi Világszervezet keretén belül. Célja a fejlődő országok exportjának növelése és a multilaterális kereskedelmi rendszerben elfoglalt helyük javítása. Az AfT elindulása óta egyre nagyobb szerepet kap az EU-ban is, egyre több értékelés, jelentés születik a programról és annak fejlesztéspolitikai integrálási lehetőségéről. Az AfT előtérbe kerülését jól mutatja, hogy 2007-ben az Európai Bizottság a tagországok egyetértésével elfogadta az *Unió AfT-stratégiáját*, amely öt pilléren alapszik [EC 2007, EC 2009]:

- *Mennyiségi célkitűzések.* Mind a hagyományos, mind pedig a tágabb értelemben* vett Aid for Trade támogatást növelni kellene úgy, hogy arányos legyen a fejlesztési támogatások bővülésével. Emellett célul tűzték ki a hagyományos támogatások kétmilliárd euróra növelését 2010-re.
- *Minőségi és szegénységmegelőzési célkitűzések:* a segélyek nyújtása feleljen meg a segélyek hatékony felhasználására vonatkozó *Párizsi deklarációnak*, az EU ezzel is próbálja fejlesztési politikáját (szegénységcsökkentés) megvalósítani.
- *Európai Unió kapacitások bővítése:* meg kell találni a megfelelő eszközöket, lehetőségeket arra, hogy a rendelkezésre álló támogatások bővüljenek. Ennek egyik legfontosabb módja, hogy az elérhető kapacitásokról információt cseréljenek, valamint közös fellépés valósuljon meg ott, ahol lehet.
- *Az ACP-országok előtérbe helyezése.* Az EU a legtöbb preferenciát az ACP-országoknak nyújtja, így a velük kialakított kapcsolat mélyítése és hatékonyabbá tétele érdekében az Aid for Trade adta lehetőségeket is ki kell használni. Ahhoz, hogy egy ország részesülhessen a támogatásból, a kereskedelmet szerepeltetni kell a nemzeti fejlesztési programokban. Az EU továbbá célul tűzte ki, hogy a megnövekedett fejlesztési támogatások körülbelül 50 százalékának az ACP-országok igényeit kell szolgálnia.
- *Hatékony monitoring és ellenőrzési rendszerek.* Ennek érdekében jelentéseket kell készíteni az EU-n belül, valamint jelentéseket és adatokat kell továbbítani a Kereskedelmi Világszervezethez.

* Az Európai Unióban az Aid for Trade hat területét két csoportra osztják: *a szűkebb AfT* mindössze két területet foglal magában (kereskedelempolitika és kereskedelemfejlesztés): ezek a hagyományos (klasszikus) kereskedelemmel összefüggő támogatási célok (trade-related assistance). *A tágabb értelemben vett AfT* (wider Aid for Trade) mind a hat területet tartalmazza [EC 2009].

Az Aid for Trade esetén vitás pont, hogy a meglévő eszközök átcsoportosításáról van-e szó, vagy pedig új források bevonását igényli-e [Udvari 2009]. Úgy tűnik, hogy elsősorban átcsoportosításról beszélhetünk. Az EU-ban is hasonló tendencia figyelhető meg, hiszen *az Aid for Trade finanszírozása többféle – már meglévő – forrásból történik*. Mivel a programra jutó segélyek és támogatások az EU fejlesztési támogatásainak részei [EC 2009], így a finanszírozása is hasonló eszközökkel történik, és nincs külön Aid for Trade-alap. Az EU-ban az AfT-források egyik része a közös költségvetéstől független Európai Fejlesztési Alapból (EDF) származik, az innen eredő támogatások viszont az ACP-országoknak nyújtott dotációkat tartalmazzák. Az EDF a 2007–2013 közötti költségvetési periódusban 22,6 milliárd eurót biztosít az ACP-országok számára [EC 2009].

Az AfT finanszírozásának másik uniós forrása a *közös költségvetés*: a latin-amerikai és ázsiai országok számára a *Fejlesztési együttműködési eszközön* (Development Cooperation Instrument) keresztül juttatnak támogatást, amelynek összege a jelenlegi költségvetési időszakban 16,8 milliárd euró [EC 2009]. A szomszédságpolitika révén a szomszédos országoknak és Oroszországnak 11,18 milliárd eurót szánnak, az előcsatlakozási alapokból pedig a Balkán országainak és Törökországnak közel 11,5 milliárd euró áll rendelkezésre. Ezek az összegek viszont a teljes fejlesztési támogatást takarják, így nem lehet pontosan tudni, hogy az Aid for Trade valójában mekkora összeget jelent.

Az Aid for Trade stratégia és a pénzügyi eszközök alapján az EU elkötelezte magát a program mellett, és így a Gazdasági partnerségi megállapodások implementálásában nyújthat segítséget. Azonban egy visszasságot ki kell emelni. Az Európai Unió által finanszírozott Aid for Trade-projektek száma folyamatosan emelkedik: 2008-ban összesen 12 377 projektet lehetett az Aid for Trade kezdeményezéshez kötni, és ugyan több mint 130 országban jelentek meg, azonban a legtöbb programot Indiában (328), Vietnámban (311), illetve Kínában (295) valósították meg, amelyek önmagukban több projektet jelentenek, mint az egész Fekete-Afrikában megvalósított projektek száma (206) [EC 2010]. Ez pedig felveti a kérdést, hogy mennyire lehet ACP-specifikusságról beszélni.

Mindezek alapján különösen fontos annak elemzése, hogy az EU-ból érkező támogatások milyen mértékben járulhatnak hozzá a partnerek közötti kereskedelem bővüléséhez. Az Aid for Trade lehetséges hatásainak elemzése (kereskedelembővülés, költségek csökkenése) a nemzetközi szakirodalomban egyre gyakoribb [lásd például Helble et al. 2009, Bearce et al. 2010, Cali és te Velde 2011, Udvari 2011], az Európai Unió – mint a világ legnagyobb donorszervezete – által nyújtott támogatások elemzése azonban eddig – jelen ismereteink szerint – elmaradt.

3. AID FOR TRADE AZ EURÓPAI UNIÓBÓL: A LEHETSÉGES KERESKEDELMİ HATÁSOK

Az Európai Unióból érkező Aid for Trade-támogatások lehetséges kereskedelmi hatásait empirikus úton vizsgáltuk meg, ehhez a szakirodalomban is ismert gravitációs modellt használtuk.

3.1. AZ ELEMZÉS MÓDSZERTANI HÁTTERE

3.1.1. *Recipiensek és donorok*

Az EU által folyósított Aid for Trade támogatások lehetséges hatásainak elemzése során célunk volt minél több fejlődő ország, mint fogadó ország (recipiens) bevonása a vizsgálatba. A segélyezési adatok elérhetősége miatt végül csak azokat az országokat szerepeltettük a vizsgálatban, amelyeknek a 2005 és 2010 közötti időszakban az EU folyósított Aft- támogatást. Ennek eredményeként 85 *fejlődő országot* sikerült bevonni az elemzésbe, amelyek közül 43 ország tartozik az ACP országok csoportjába, illetve 34 *legkevesbé fejlett ország* szerepel a mintában, ezek közül 27 egyben ACP-ország is.

A donor országok meghatározásához az OECD Fejlesztési Bizottsága (Development Assistance Committee) volt a kiindulópont, hiszen az OECD adatbázisa tartalmazza a DAC-országok segélyezési tevékenységét. E bizottságnak az Európai Unió 15 régi tagállama a tagja, azonban egy új tagállam sem az (OECD DAC 2011), így az EU15 régi tagállamainak támogatásait vettük alapul. Bár az OECD adatbázisa tartalmazza az EU-intézményeket mint donort, viszont egyetlen évre és egyetlen országra sem volt elérhető adat ez esetben, így értelemszerűen kihagytuk az elemzésből.

3.1.2. *Az Aid for Trade mérése*

Az elemzés sarkalatos pontja az Aid for Trade keretében nyújtott támogatások mérése. Mivel nincs közvetlen statisztikai adatgyűjtés az Aft-támogatások nagyságáról, Turner [2008] átfogó elemzése volt a kiindulópont a számszerűsítés lehetőségeiről. A szerző javaslatai közül a leginkább elfogadott módszert követtük, és az OECD CRS [2011] ajánlásait vettük alapul, hiszen az OECD segélyezési adatbázisát széles körben használják. Bár az OECD adatbázisa nem tartalmaz egyértelmű adatokat az Aft nagyságáról, a támogatások szektorális bontása alapján megközelítőleg meg tudjuk adni annak nagyságát (2. táblázat).

Az OECD ajánlásai szerint az Aft területei *négy kategória* alapján határozhatók meg (a kereskedelemmel összefüggő alkalmazkodási támogatások kivételével). A *termelőkapacitás kiépítésére* nyújtott támogatás nagysága nyolc alszektor összege, vizsgálatunkból adathiány miatt négyet ki kellett hagynunk. Ha mind-egyiket figyelembe vettük volna, akkor jelentősen csökkent volna a vizsgálatba bevonható országok köre, így inkább a részterületek szelektálása mellett döntöttünk. Ezekre a területekre – az elérhető adatok alapján – arányaiban lényegesen kevesebb támogatás érkezett a többihez képest, így kihagyásuk nem tekinthető torzító hatásúnak.

A segélyezési adatok az OECD adatbázisában kétféle megközelítés alapján érhetők el: egyrészt szerepelnek a *kötelezettségvállalások* (commitments), valamint megtalálhatók a *ténylegesen kifizetett* összegek (disbursement) is. Az Aid for Trade hatásainak elemzésével foglalkozó empirikus kutatások nem egységesek a tekintetben, hogy a kötelezettségvállalások vagy a már kifizetett összegeket kellene-e használni. Cali és te Velde [2011] elemzésükben például ez utóbbi összegeket vizsgálják, viszont Vijil és Wagner [2010] a kötelezettségvállalásokat vették alapul. Áttekintve

az adatbázist, az empirikus elemzéseket, az elérhető adatokat mennyiségét, a kötelezettségvállalásokat elemeztük.

2. táblázat: Az Aid for Trade adatai az OECD adatbázisában

Az AfT területei	Az OECD kategóriái	Alszektorok az OECD CRS-ben
kereskedelemmel összefüggő infrastruktúra	gazdasági infrastruktúra	szállítás és raktározás* kommunikáció* energiaellátás*
termelőkapacitás kiépítése és kereskedelemfejlesztés	termelőkapacitás kiépítése	bank- és pénzügyi szolgáltatás* üzleti és egyéb szolgáltatás* mezőgazdaság* erdészet halászat ipar* bányászat és ásványi források turizmus
kereskedelempolitika és szabályozás	kereskedelempolitika és szabályozás	kereskedelempolitika és szabályozás*

Megjegyzés: a *-gal jelölt alszektorok szerepelnek a vizsgálatban

Forrás: saját szerkesztés

Az OECD adatbázisának azonban több gyengesége van. Amellett, hogy nem kezelik elkülönülten az AfT keretében biztosított támogatásokat, nem adott olyan határérték sem, amely mellett azt mondhatnánk, hogy az adott támogatás inkább Aid for Trade-nek minősül, semmint „tipikus” fejlesztési támogatásnak [Bearce et al. 2010]. *Bearce* és szerzőtársai [2010] ezen okok miatt az Egyesült Államokra vonatkozó vizsgálataik során nem is az OECD adatbázisát használták, hanem az USA saját AfT-statisztikáit vették alapul. Hasonló adatok az Európai Unió tagországaira nem érhetők el, így a kutatók többsége által elfogadott módszert követve az OECD adatbázisában szereplő adatokat tekintjük irányadónak.

3.1.3. A gravitációs modell

Az Aid for Trade hatásainak elemzése az ún. *gravitációs modell* segítségével történik, amely tulajdonképpen egy *regressziós modell*. A gravitációs modell alkalmas egy adott ország potenciális külkereskedelmének becslésére [Gács 2007], és lehetőséget nyújt arra, hogy megállapítsuk: két ország/térség között a tényleges kereskedelem meghaladja-e vagy alulmúlja-e a modell alapján előrejelzett kereskedelmet [Carey et al. 2007]. A prognosztizált (becsült) kereskedelem két tényező összegeként fogható fel: az egyik a potenciális kereskedelem (kereskedelmi akadályok nélkül megvalósuló kereskedelem), a másik pedig a kereskedelmet csökkentő faktorok (kereskedelem előtt álló akadályok) [Wagner 2003]. A modell ezáltal lehetőséget teremt arra, hogy olyan tényezőket is számba vegyünk, mint a szabadkereskedelmi övezetbe tartozás, a közös gyarmati múlt, a közös nyelv, a piac nagysága, vagy esetleg a szállítás költsége [Anderson 2001, Gács 2007].

A segélyezés és a kereskedelem, valamint az Aid for Trade hatásaival foglalkozó empirikus vizsgálatok módszereinek áttekintése után határoztuk meg azt a modellt,

amely az Európai Unióból érkező Aid for Trade támogatások hatásainak elemzésére alkalmas (1).

$$\ln TT_{i,eu} = \beta_0 + \beta_1 \ln(Y_i \times Y_{eu}) + \beta_2 \ln(Y_{ci} \times Y_{ceu}) + \beta_3 \ln Dist_{i,eu} + \beta_4 \ln AfT + \beta_4 T_{2006} + \beta_5 T_{2007} + \beta_6 T_{2008} + \beta_7 T_{2009} + \beta_8 T_{2010} + \beta_9 ACP + \beta_{10} Oil + \beta_{11} LDC + \varepsilon, \quad (1)$$

ahol $TT_{i,eu}$ a teljes kereskedelmi forgalmat (export és import összege) jelöli az i -edik ország és az EU között. $Y_i \times Y_{eu}$ az i -edik fejlődő ország és az EU teljes GDP-jének szorzata (mint a piac nagyságának kifejezője); míg $Y_{ci} \times Y_{ceu}$ az i -edik fejlődő ország és az EU egy főre jutó GDP-jének szorzata (jövedelmi helyzet). A $Dist_{i,eu}$ az i -edik fejlődő ország és az EU közötti távolságot mutatja, míg az AfT az EU-ból i -edik országba érkező teljes Aid for Trade támogatások nagyságát jelöli. A T_{2006} , T_{2007} , T_{2008} , T_{2009} , T_{2010} a 2006–2010 évek dummy változói (1 jelöli az adott évet, míg 0 ennek ellenkezője). A függvényyszerű kapcsolat elkerülése érdekében a 2006-os évet vettük bázisnak, így azt végig 0-val jelöltük. Az ACP , Oil , LDC dummy változók, amelyek rendre az ACP-, olajexportőr, legkevesbé fejlett országokat jelölik (0 esetén nem tartozik az adott csoportba, az 1 ennek ellenkezője). A β_i a magyarázó változók együtthatói (koefficiensei); míg ε a hibatag.

Annak érdekében, hogy megállapítsuk, az Aid for Trade kifejezetten az ACP-országokban milyen hatással bír, az $AfT \times ACP$ interakciót is szerepeltettük az egyenletben (2), kiegészítve a legkevesbé fejlett országokra vonatkozó ($AfT \times LDC$), valamint az olajexportáló országokat jelölő ($AfT \times Oil$) interakcióval is. Mindezek azt mutatják meg, hogy ha egy adott ország valamelyik csoportba (ACP, LDC, olajexportőr) tartozik, akkor abban a csoportban az AfT-nek milyen kereskedelem bővítő hatása van.

$$\ln TT_{i,eu} = \beta_0 + \beta_1 \ln(Y_i \times Y_{eu}) + \beta_2 \ln(Y_{ci} \times Y_{ceu}) + \beta_3 \ln Dist_{i,eu} + \beta_4 \ln AfT + \beta_4 T_{2006} + \beta_5 T_{2007} + \beta_6 T_{2008} + \beta_7 T_{2009} + \beta_8 T_{2010} + \beta_9 AfT \times ACP + \beta_{10} AfT \times Oil + \beta_{11} AfT \times LDC + \varepsilon, \quad (2)$$

A teljes Aid for Trade támogatások hatásainak elemzése mellett az egyes AfT-területek vizsgálata is megtörtént. Ehhez a (3) egyenletet vettük alapul, viszont az AfT változó helyett már a három AfT-részterület szerepel változóként:

$$\ln TT_{i,eu} = \beta_0 + \beta_1 \ln Y_i \times Y_{eu} + \beta_2 \ln Y_{ci} \times Y_{ceu} + \beta_3 \ln Dist_{i,eu} + \beta_4 \ln ECI + \beta_5 \ln BPC + \beta_6 \ln TPR + \beta_7 T_{2006} + \beta_8 T_{2007} + \beta_9 T_{2008} + \beta_{10} T_{2009} + \beta_{11} T_{2010} + \beta_{12} ACP + \beta_{13} Oil + \beta_{14} LDC + \varepsilon. \quad (3)$$

A kibővített (3) egyenletben az ECI a gazdasági infrastruktúrára; a BPC a termelőkapacitás; míg a TPR a kereskedelempolitika területére érkező EU-támogatások nagyságát mutatja az i -edik országban, a többi jelölés értelem szerűen a korábban bemutatottaknak felel meg.

Az adatokat a 2005–2010 évekre gyűjtöttük össze. Regressziós modellekben az endogenitás torzíthatja viszont az eredményeket: amikor a függő és a független változó között ellentétes irányú kapcsolat is lehet [Gács 2007]. Empirikus vizsgálá-

tunkra ezt rávetítve: nem egyértelmű, hogy a segély növeli-e meg a kereskedelmi teljesítményt, vagy a jobb kereskedelmi teljesítmény (azaz a jobban teljesítő ország, fontosabb kereskedelmi partner) eredményez nagyobb összegű segélyt. A segélyezéssel foglalkozó irodalomban a leggyakoribb eszköz a probléma kezelésére a *késleltetett változókkal* történő számítás (például Younas 2008). Ugyanakkor nincs egyetértés sem a késleltetés használatában, sem a késleltetés mértékében, sem az általános segélyezéssel foglalkozó szakirodalomban [például Doucouliagos and Paldam 2007, Wagner 2003], sem pedig az Aid for Trade-elemzéseiben [például Cali és te Velde 2011, Bearce et al. 2010].

Mivel a segélyezés hatékonyságával foglalkozó szakirodalom többségében egy vagy két évvel késleltetett segélyezési adatokkal találkozunk, így az endogenitás torzító hatásainak csökkentése érdekében *egyéves késleltetett adatokkal* számolunk, és az összes független változó esetén így járunk el. Ennek gazdasági értelme, hogy a korábbi teljesítmény határozza meg az adott évi kereskedelmi teljesítményt, és az előző évben kapott Aid for Trade támogatás hatásai a következő évi kereskedelemben jelennek meg.

3.2. AZ AID FOR TRADE LEHETSÉGES HATÁSAI

A következőkben az empirikus elemzés eredményeit ismertetjük. A fent bemutatott regressziós modellt lefuttattuk a teljes mintára vonatkozóan, valamint az ACP- és nem ACP-országokra külön-külön. Továbbá a modell robusztusságának vizsgálata során a kisimított adatsorra is elvégeztük a számításokat.

3.2.1. Teljes minta

A 87 országra vonatkozóan elvégzett számítások eredményeit a 3. táblázat tartalmazza. Az 1. modell a teljes Aid for Trade hatásait elemzi. A modell magyarázó ereje szerint a független változók 83,2 százalékbán magyarázzák a teljes kereskedelem szóródását. A jövedelem, a piac nagysága és a távolság mellett az Aid for Trade is szignifikáns magyarázó változó, és pozitív előjele miatt a segélynek kereskedelem-növelő hatása van. E modell szerint *az Aft-támogatások 1 százalékos növekedése 0,112 százalékkal növeli meg az összkereskedelem értékét* minden más változatlan-sága mellett.

A 2. modellben az ACP-, a legkevesbé fejlett országok és az olajexportőrök dummy változóival kontrolláltuk a modellt. Az ACP-országok kiemelt szerepe megállapítható: *ha az ország az ACP-csoportba tartozik, akkor az EU-val folytatott kereskedelme 75,9 százalékkal nagyobb*. Az ACP országok mellett még a legkevesbé fejlett országok bírnak szignifikáns hatással, viszont esetükben negatív a hatás: közel 32 százalékkal alacsonyabb a kereskedelem velük, mint a nem LDC-kkel. Mindezek alapján *az ACP-országok és a legkevesbé fejlett országok jelentős szerepet játszanak az EU-val folytatott kereskedelemben*, bár a legkevesbé fejlett országstátusz negatív befolyásolja azt. Azaz az EU annak ellenére nem fordít kellő figyelmet a legkevesbé fejlett országokra, hogy az európai fejlesztéspolitikai konszenzusban és a fejlesztési politika földrajzi súlyozásának elve szerint a terület prioritását hangsúlyozták.

3. táblázat A regressziós modell koefficiensei (és p értékei), teljes Aid for Trade

Változó	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell
Konstans	-32,986 (0,000)	-33,780 (0,000)	-33,348 (0,000)	-32,643 (0,000)	-33,311 (0,000)
Páros GDP (ln)	0,814 (0,000)	0,832 (0,000)	0,838 (0,000)	0,818 (0,000)	0,837 (0,000)
Páros GDP/fő (ln)	0,209 (0,000)	0,184 (0,005)	0,154 (0,017)	0,198 (0,001)	0,165 (0,014)
Távolság (ln)	-0,894 (0,000)	-0,903 (0,000)	-0,893 (0,000)	-0,903 (0,000)	-0,907 (0,000)
2007 (0: nem, 1: igen)	-0,009 (0,943)	-0,003 (0,979)	0,002 (0,989)	-0,008 (0,951)	-0,003 (0,979)
2008 (0: nem, 1: igen)	-0,196 (0,143)	-0,197 (0,130)	-0,182 (0,158)	-0,168 (0,214)	-0,161 (0,218)
2009 (0: nem, 1: igen)	-0,628 (0,000)	-0,632 (0,000)	-0,609 (0,000)	-0,618 (0,000)	-0,619 (0,000)
2010 (0: nem, 1: igen)	-0,370 (0,006)	-0,374 (0,005)	-0,359 (0,006)	-0,357 (0,009)	-0,358 (0,007)
Teljes Aid for Trade (ln)	0,112 (0,000)	0,131 (0,000)	0,101 (0,000)		
Gazdasági infrastruktúra (ln)				0,042 (0,006)	0,053 (0,000)
Termelőkapacitás (ln)				0,050 (0,040)	0,060 (0,000)
Kereskedelempolitika (ln)				0,003 (0,863)	-0,004 (0,790)
ACP-országok (0: nem, 1: igen)		0,565 (0,000)			0,569 (0,000)
Olajexportáló országok (0: nem, 1: igen)		0,186 (0,111)			0,162 (0,167)
Legkevésbé fejlett országok (0: nem, 1: igen)		-0,372 (0,004)			-0,398 (0,000)
AfT*ACP			0,061 (0,000)		
AfT*LDC			-0,049 (0,000)		
AfT*olajexportőr			0,011 (0,349)		
R ²	0,832	0,847	0,850	0,831	0,846
Adj. R ²	0,829	0,843	0,846	0,827	0,841
Megfigyelések száma	425	425	425	425	425
VIF maximális értéke	2,179	3,081	3,022	2,337	3,190
Durbin-Watson	2,117	2,117	2,102	2,129	2,141

Forrás: saját szerkesztés, saját számítások alapján

A 3. modell már azokat az interakciókat tartalmazza, amelyekkel megállapítható, hogy kifejezetten az ACP-országoknak, legkevésbé fejlett államoknak és olajexportőr országoknak nyújtott AfT-támogatás milyen mértékben járul hozzá a kereskede-

lem bővüléséhez. A három interakció közül kizárólag az ACP-országok és a legkevesbé fejlett államok esetében tapasztalható szignifikáns kapcsolat. Az *ACP-országokban az Aid for Trade egy százalékos emelkedése 0,061 százalékos kereskedelem-bővülést eredményez*, míg a legkevesbé fejlett országokban az Aid for Trade nem tudja megakadályozni (csak mérsékelni) az EU-val folytatott kereskedelmük csökkenését.

A 4. és 5. modellben már az Aid for Trade területeinek hatásait is elemeztük. A modellben ugyanazok a magyarázó változók tekinthetők szignifikánsnak, amelyeket korábban is láthattunk. Ami a segélyezési területeket illeti, a gazdasági infrastruktúra területére érkező támogatások mellett a termelőkapacitás fejlesztésére érkező pénzügyi források is szignifikánsak a teljes kereskedelem különbözőségének magyarázatát illetően, míg a kereskedelempolitika és szabályozás területének támogatása nem bír jelentékeny hatással. Mindkét terület esetében a támogatások együtthatója a modell bővítésével (azaz az országcsoportok bevonásával) növekedett. Ennek alapján a *gazdasági infrastruktúra* területére érkező támogatások *1 százalékos növekedésével 0,042 (0,053) százalékos kereskedelemnövekedést lehet elérni ceteris paribus*. A szakirodalmi következtetésekkel teljesen ellentétesen a *termelőkapacitás* esetében némileg nagyobb hatás tapasztalható: az erre a területre érkező támogatások *1 százalékos növelése 0,050 (0,060) százalékos kereskedelem-bővülést eredményez*. Összességében tehát e két részterület (gazdasági infrastruktúra, termelőkapacitás fejlesztése) határozza meg a teljes Aid for Trade-támogatás hatásait.

3.2.2. Az ACP és a nem ACP-országok

A kereskedelem alakulását meghatározó alapmutatók alapján a két csoport hasonlóan viselkedik: a GDP (mint piac nagysága) az ACP-csoporton kívüli országokban ugyan nagyobb hatással bír a partnerek közötti kereskedelem alakulására, valamint a 2009–2010-es években jelentősebb a kereskedelem visszaesése az ACP-országokhoz képest, a többi változó esetében nem tapasztalható ilyen mértékű különbség (4. táblázat). Az Aid for Trade területeit vizsgálva viszont kiütözik a két csoport közötti különbség. Az olajexportőrök és legkevesbé fejlett országok bevonása nélkül az ACP-csoportban kizárólag a termelő kapacitás területére érkező támogatásoknak van szignifikáns hatása! Ez esetben az 1 százalékos segélynövekedés 0,125 százalékos kereskedelem-bővülést eredményez. A nem ACP-országokban viszont csak a gazdasági infrastruktúra fejlesztésére nyújtott támogatások töltenek be jelentős szerepet, viszont ezek hatása kisebb, mint a termelő kapacitásoké az ACP-országokban: 1 százalékos segélynövekedés 0,066 százalékos kereskedelem-bővülést eredményez.

Amennyiben az olajexportőrök és legkevesbé fejlett országok dummy változóit kontrollként bevonjuk a modellbe, az ACP-országok körében jelentős változás történik. Egyrészt a termelőkapacitás támogatásainak hatása emelkedik ($\beta=0,141$), másrészt a korábbi ingyszignifikáns változó, a gazdasági infrastruktúra támogatottsága szignifikánssá vált, viszont eredményessége messze elmarad a termelőkapacitás fejlesztésének hatásaitól: 1 százalékos segélynövekedés mindössze 0,043 százalékos kereskedelem-bővülést eredményez. Mindemelllett az ACP-országok olajexportőr országaival nagyobb kereskedelem zajlik, mint a nem olajexportőrökkel.

4. táblázat: Az ACP és nem ACP országok regressziós modelljének koefficiensei (és p-értékei)

Változó	ACP-országok		Nem ACP-országok	
	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell
Konstans	-30,754 (0,000)	-26,471 (0,000)	-39,544 (0,000)	-35,186 (0,000)
Páros GDP (ln)	0,736 (0,000)	0,666 (0,000)	0,924 (0,000)	0,895 (0,000)
Páros GDP/fő (ln)	0,376 (0,000)	0,251 (0,007)	0,233 (0,006)	0,079 (0,406)
Távolság (ln)	-1,022 (0,000)	-0,865 (0,000)	-0,832 (0,000)	-0,803 (0,000)
2007 (0: nem, 1: igen)	0,011 (0,946)	0,045 (0,756)	-0,080 (0,650)	-0,055 (0,750)
2008 (0: nem, 1: igen)	-0,199 (0,233)	-0,125 (0,402)	-0,271 (0,131)	-0,184 (0,298)
2009 (0: nem, 1: igen)	-0,602 (0,000)	-0,496 (0,001)	-0,800 (0,000)	-0,672 (0,000)
2010 (0: nem, 1: igen)	-0,281 (0,091)	-0,195 (0,188)	-0,572 (0,002)	-0,460 (0,011)
Gazdasági infrastruktúra (ln)	0,035 (0,081)	0,043 (0,020)	0,066 (0,007)	0,079 (0,001)
Termelőkapacitás (ln)	0,125 (0,001)	0,141 (0,000)	0,015 (0,664)	-0,016 (0,652)
Kereskedelempolitika és szabályozás (ln)	0,020 (0,361)	0,023 (0,261)	-0,031 (0,158)	-0,025 (0,234)
Olajexportáló országok (0: nem, 1: igen)		0,844 (0,000)		-0,037 (0,783)
Legkevésbé fejlett országok (0: nem, 1: igen)		-0,294 (0,000)		-0,707 (0,001)
R ²	0,768	0,796	0,846	0,855
Adj. R ²	0,756	0,783	0,838	0,846
Megfigyelések száma	215	215	210	210
VIF maximális értéke	2,178*	2,531*	1,943	2,597
Durbin-Watson	1,955	1,916	2,151	1,960

*: A VIF maximális értéke az eredeti outputból származik, az autoregressziós korrekció nem tette lehetővé ennek újraszámolását.

Forrás: saját szerkesztés, saját számítások alapján

A *nem ACP-országok körében* nem történt ilyen mértékű változás e két dummy változó bevonásával. A gazdasági infrastruktúra területére érkező támogatások hatása megmaradt, valamelyest emelkedett ($\beta=0,079$), de még mindig jóval elmarad a termelőkapacitások fejlesztésének ACP-országokban tapasztalt hatásaitól. A két bevont országcsoport közül kizárólag a legkevésbé fejlett országok esetében mutatható ki szignifikáns hatás, és ez sokkal nagyobb az ACP-országok körében tapasztalt-nál. Azaz az EU a legkevésbé fejlett országokkal csekélyebb kereskedelmet folytat

ugyan, mint a fejlettebb országokkal, viszont ez a kereskedelem még csekélyebb, ha a legkevésbé fejlett ország nem tartozik az ACP-országok körébe.

3.2.3. A modell robusztusságának elemzése

Az empirikus elemzés eredményeit a segélyezési adatok ingadozása torzíthatja. Így az előző fejezetekben bemutatott eredmények megbízhatóságának ellenőrzése során az Aid for Trade adatai közül a kiugró és extrém értékeket kiszűrtük, kisimítva az adatsort. A kiugró esetek meghatározása és kiszűrése után a mintában 399 megfigyelés maradt (a korábbi 425-ből), amelyből 196 megfigyelés ACP-vonatkozású, míg 203 eset azon kívüli. Erre a mintára építve újra lefutattuk az előzőekben bemutatott regressziós modelleket. Mivel jelentős mértékű egyezőség van a szignifikáns változókban, illetve azok együtthatóiban, a következőkben csak a korábbiaktól jelentős mértékben eltérő eredményeket mutatjuk be (5. táblázat).

5. táblázat: A robusztusság vizsgálata: az eltérő eredmények

Változó	Teljes minta	ACP-országok
Konstans	-32,188 (0,000)	-31,147 (0,000)
Páros GDP (ln)	0,778 (0,000)	0,666 (0,000)
Páros GDP/fő (ln)	0,258 (0,000)	0,437 (0,000)
Távolság (ln)	-0,800 (0,000)	-0,605 (0,009)
2007 (0: nem, 1: igen)	-0,031 (0,814)	-0,026 (0,857)
2008 (0: nem, 1: igen)	-0,182 (0,171)	-0,228 (0,114)
2009 (0: nem, 1: igen)	-0,669 (0,000)	-0,673 (0,000)
2010 (0: nem, 1: igen)	-0,361 (0,007)	-0,239 (0,104)
Gazdasági infrastruktúra (ln)	0,050 (0,001)	0,039 (0,035)
Termelőkapacitás (ln)	0,020 (0,580)	0,057 (0,258)
Kereskedelempolitika és szabályozás (ln)	0,007 (0,669)	0,025 (0,215)
R ²	0,823	0,751
Adj. R ²	0,818	0,736
Megfigyelések száma	399	196
VIF maximális értéke	2,661	2,178*
Durbin-Watson	2,171	1,990

* A VIF mutató maximális értéke az eredeti regressziós modellből származik, az autoregresszió alkalmazása során ezt nem lehetett újra kiszámolni.

Forrás: saját szerkesztés, saját számítások alapján

A legnagyobb különbség abban mutatkozik, hogy a termelőkapacitás fejlesztésére érkező támogatások már nem tekinthetők szignifikánsnak: sem a teljes minta, sem pedig az ACP-országok vonatkozásában! A gazdasági infrastruktúra továbbra is szignifikáns változó maradt, ezek együtthatója a korábbiakhoz hasonló értéket vesz fel (teljes minta: 0,042; ACP-országok: 0,035 – bár ez utóbbi nem szignifikáns a hasonló modellben). Sőt, összevetve a további változók együtthatóit a kétféle

modellben, jelentős különbség nem mutatkozik. Mindezzel együtt pedig arra a következtetésre juthatunk, hogy *a korábbi modellek teljes mértékben alkalmazhatók és helyes eredményre vezetnek, viszont a termelőkapacitás területére érkező támogatások elemzése nagyobb körültekintést igényel.*

4. KÖVETKEZTETÉSEK

Jelen tanulmány célja annak vizsgálata volt, hogy az Unió által folyósított Aid for Trade hozzájárulhat-e a fogadó országok kereskedelmének bővüléséhez. Ez fontos kérdés, hiszen az EU az Aid for Trade kezdeményezést az ACP-országokkal megkötendő Gazdasági partnerségi megállapodások végrehajtása eszközének tekinti. Ezek az egyezmények az aláíró országok kereskedelmi fejlődését tűzik ki célul, ugyanakkor az ACP-országok már kételkedve fogadják ezeket a törekvéseket.

Az Aid for Trade lehetséges kereskedelem-bővítő hatásainak elemzése gravitációs modellel történt. Az eredmények szerint az Aid for Trade kereskedelem-bővítő hatása szignifikáns mind az ACP, mind a nem ACP-országok körében (és a teljes minta esetében is). E hatásokat két területre érkező támogatások irányítják: a gazdasági infrastruktúra, valamint a termelőkapacitás fejlesztésére irányuló segélyeknek van érzékelhető hatása (ez utóbbi a nem ACP-országokban nem igaz). A modell robusztusságának vizsgálata ugyanakkor rámutat arra, hogy a termelőkapacitás fejlesztésének szerepét óvatosabban kell kezelni.

Összességében tehát a fejlődő (és különösen az ACP) országok és az Európai Unió között a kereskedelem volumene bár csökkent, az Aid for Trade hozzájárulhat a kereskedelem bővüléséhez. Így az Aid for Trade megfelelő tárgyalási (és fejlesztési) eszköz lehet az ACP-országok kezében a Gazdasági partnerségi megállapodások tárgyalása során. Emellett nem szabad elfeledkezni arról, hogy az empirikus elemzés a teljes kereskedelem (import és export összege) vizsgálatán alapult, aminek negatív következménye lehet: a fejlődő országok fizetésimérleg-deficitje növekedhet az EU-ból származó import növekedése következtében. Következésképpen nemcsak az ACP (és egyéb fejlődő) országok nyerhetnek az AfT-támogatásokból, hanem maga az EU is. A Gazdasági partnerségi megállapodások szintén az EU-nak kedvezhetnek, így az EU kétszeresen nyer. Ennek elkerülése (vagy minimalizálása) érdekében az ACP-országoknak kiegészítő reformokat kellene végrehajtaniuk, mielőtt megnyitják piacaikat az európai cégek előtt.

IRODALOM

- Anania, G. (2010): EU Economic Partnership Agreements and WTO negotiations. A quantitative assessment of trade preference granting and erosion in the banana market. *Food Policy*, 35(2): 140–153.
- Anderson, J. (2001): Gravity with gravitas: a solution to the border buzzle. *NBER Working Paper*, 8079, National Bureau of Economic Research, Cambridge.
- Bearce, D. H.–Finkel, S. E.–Pérez-Linán, A. S.–Rodríguez-Zependa, J.–Surzhko, L. (2010): *Has Aid for Trade increased recipient exports? The impact of US AfT*

- allocations 1999–2008*. <http://ssrn.com/abstract=1663325> Lekérdezve: 2011. március 12.
- Borrmann, A.–Busse, M. (2007): The institutional challenge of the EU/ACP Economic Partnership Agreements. *Development Policy Review*, 25(4): 403–416.
- Borrmann, A.–Busse, M.–De La Rocha, M. (2007): Consequences of Economic Partnership Agreements between East and Southern African countries and the EU for inter- and intra-regional integration. *International Economic Journal*, 21(2): 233–253.
- Boysen, O.–Matthews, A. (2009): The Economic Partnership Agreement between Uganda and the EU: trade and poverty impacts. *IIIS Discussion Paper*, 307, Institute for International Integration Studies.
- Busse, M.–Grossman, H. (2007): The trade and fiscal impact of EU/ACP Economic Partnership Agreements on West African countries. *Journal of Development Studies*, 43(5): 787–811.
- Cali, M.–te Velde, D. W. (2011): Does Aid for Trade really improve trade performance? *World Development*, 39(5): 725–740.
- Carey, K.–Gupta, S.–Jacoby, U. (2007): *Sub-Saharan Africa Forging New Trade Links with Asia*. . Washington: International Monetary Fund.
- Curran, L.–Nilsson, L.–Brew, D. (2008): The Economic Partnership Agreements: Rationale, Misperceptions and Non-trade Aspects. *Development Policy Review*, 26(5): 529–553.
- Doucouliaqos, H.–Paldam, M. (2007): The Aid Effectiveness Literature: the Sad Results of 40 Years of Research. *Economic Working Paper*, 2005–15, University of Aarhus.
- EC (2000): Partnership agreement between the members of the African, Caribbean and Pacific Group of States of the one part, and the European Community and its Member States, of the other part, signed in Cotonou on 23 June 2000. *Official Journal*, L 317, Luxembourg, 3–287.
- EC (2007): *Council Agrees EU Strategy on Aid for Trade Program*. Council of the European Union, Brussels.
- EC (2009): *Aid for Trade – Trade Factsheet*. European Commission. http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2008/october/tradoc_140837.pdf Lekérdezve: 2011. augusztus 28.
- EC (2010): *Aid for Trade Monitoring Report 2010*. SEC(2010) 419 final, European Commission, Brussels.
- Fontagne, L.–Mitaritonna, C.–Laborde, D. (2008): An impact study of the EU-ACP Economic Partnership Agreements (EPAs) in the six ACP regions. CEPII-CIREM, Paris.
- Gács J. (2007): A gazdasági globalizáció számokban. A nyitottság alakulása az EU országaiban – I. rész. *Közgazdasági Szemle*, LIV(10): 876–902.
- Helble, M.–Mann, C.–Wilson, J. S. (2009): Aid for Trade Facilitation. *Policy Research Working Paper*, 5064, The World Bank.
- Hinkle, L. E.–Schiff, M. (2004): Economic Partnership Agreements between Sub-Saharan Africa and the EU: A development perspective. *The World Economy*, 27(9): 1321–1333.

- Hinkle, L. E.–Hoppe, M.–Newfarmer, R. (2005): Beyond Cotonou: Economic Partnership Agreements in Africa. In: Newfarmer, R. (szerk.): *Trade, Doha, and development. A window into the issues*. Washington; The World Bank.
- Karingi, S.–Lang, R.–Oulmane, N.–Perez, R.–Jallab, M. S.–Hammouda, H. B. (2005): Economic and welfare impacts of the EU-Africa Economic Partnership Agreements. *Work in Progress, 10, African Trade Policy Centre*.
- ODI (2006): The potential effects of Economic Partnership Agreements: What quantitative models say. *Briefing Paper*, June, Overseas Development Institute, London.
- OECD CRS (2011): *Aid for Trade Statistical Queries*. http://www.oecd.org/document/21/0,3343,en_2649_34665_43230357_1_1_1_1,00.html Lekérdezve: 2011. július 20.
- OECD DAC (2011): *DAC members and date of membership*. http://www.oecd.org/document/5/0,3343,en_2649_34603_1893350_1_1_1_1,00.html Lekérdezve: 2011. július 27.
- Szent-Iványi B. (2008): A szabadkereskedelmi tárgyalások nehézségei. Esettanulmány az EU-AKCS gazdasági társulási megállapodásokról. In: Blahó A. (szerk.): *Nemzetgazdaság – integráció – világgazdaság. Tanulmányok Palánkai Tibor 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest; Budapesti Corvinus Egyetem.
- Turner, L. (2008): Quantifying Aid for Trade: a case study of Tanzania. *Economic Paper Series*, 82, Commonwealth Secretariat, London.
- Udvari B. (2009): A Kereskedelmi Világszervezet mint fejlesztési intézmény? *Fejlesztés és Finanszírozás*, 6(4): 72–81.
- Udvari B. (2011): Az Aid for Trade program és a legkevésbé fejlett országok: ki a fő kedvezményezett? *Külgazdaság*, 55(7–8): 33–55.
- Ukpe, A. I. (2010): Will EPAs foster African integration into world trade? *Journal of African Law*, 54(2): 212–231.
- Vijil, M.–Wagner, L. (2010): Does Aid for Trade enhance export performance? Investigating on the infrastructure channel. *Virtual proceedings*, European Trade Study Group International Conference, 42 o. http://www.etsg.org/ETSG2010/papers/Vijil_Wagner.pdf Lekérdezve: 2011. február 1.
- Vollmer, S.–Martínez-Zarzoso, I.–Nowak-Lehmann D., F.–Klann, N-H. (2009): *EU-ACP Economic Partnership Agreements. Empirical evidence for Sub-Saharan Africa*. Proceedings of the German Development Economics Conference, Frankfurt a. M. 2009, no. 39, 29 o.
- Wagner, D. (2003): Aid and trade – an empirical study. *Journal of Japanese and International Economies*, 17(2): 153–173.
- Younas, J. (2008): Motivation for bilateral aid allocation: Altruism or trade benefits. *European Journal of Political Economy*, 24(3): 661–674.